

סימן מח - עזיבת עבודה לטובת עבודה אחרת

שאלה

ראובן התקבל למשרה בתחום ההיי-טק. תהליך ההתמיינות, היה כרוך בסיווג בטחוני ועוד, ולקח כשנה.

המשרה המדוברת היא משרה לפרוייקט, דהיינו משרה לשנה, כשבסוף השנה, אין שום התחייבות להמשך העסקה.

בנוסף, יש בחוזה ההעסקה 'סעיף יציאה' המאפשר לעובד להתפטר בהתראה של חודש מראש, עם זאת, בשיחות בעל פה, נאמר לראובן, שהם השקיעו בו הרבה זמן במיון, ומצפים שלא 'יברח' להם.

כמה ימים לאחר תחילת העבודה, ראובן קיבל הצעת עבודה אחרת, שהיא קבועה יותר (לא מוגבלת לשנה בלבד) וגם מרוויחים בה קצת יותר.

ההצעה השנייה משתלמת עבורו יותר, לא כל כך בגלל ההפרש הכספי (עוד כאלפיים ש"ח ברוטו), אלא בעיקר בגלל שהיא יותר ארוכת טווח. תהליך חיפוש עבודה הוא תהליך לא פשוט, ואדם לא תמיד יודע אם תהיה לו עבודה, ולכן, רק בשביל האפשרות לעבודה קבועה יותר, שווה לראובן לעזוב את העבודה שהוא התחיל לעבוד בה, זה עתה. השאלה היא, אם מותר לו לעשות כן.

תשובה

מותר לראובן להשתמש בסעיף היציאה, ולעזוב את עבודתו לטובת העבודה השנייה, הטובה יותר.

ואמנם, אם ראובן יחליט להישאר בעבודתו כדי לעמוד בדיבורו, יש בכך בוודאי מידה של יושר ואויה, ויש בכך גם מידת חסידות, אבל מאידך, יש לשקול את המשמעות עבור המשפחה, אם בעוד שנה שוב יצטרך לחפש עבודה, והדבר נוגע לפרנסת המשפחה. ולכן יש טעם בהקפדה על מידת יושר זו, (אף שאין חיוב) רק אם הדבר לא יסכן את פרנסת המשפחה.

נימוקים

א. הרשות לעזוב – הצד המשפטי

פשוט וברור, שכיוון שיש בחוזה סעיף שמאפשר לעזוב בהתראה של חודש מראש, אין שום מניעה משפטית מראובן לעזוב את עבודתו.

למרות זאת, יש חשיבות, כפי שנראה בהמשך, גם לשאלה מה היה הדין אילו לא היה סעיף כזה.

תחילת העבודה של הפועל נחשבת כמעשה קניין, שמונע מבעל הבית לפטר את הפועל בתוך תקופת ההעסקה שהוסכם עליה. אבל הפועל רשאי לחזור בו, אף אם הדבר יגרום לכך שבעל

הבית יצטרך לשלם יותר כסף לפועל חלופי כדי לסיים את העבודה. זאת על פי מה שאומרת הגמרא (בבא מציעא י.):

אמר רב, פועל יכול לחזור בו אפילו בחצי היום... דכתיב "כי לי בני ישראל עבדים" - עבדי הם, ולא עבדים לעבדים.

היות שיסוד ההיתר הוא 'עבדי הם, ולא עבדים לעבדים', כתב הטור (חו"מ שלג) בשם הר"י: ומיהו אומר ר"י דוקא כשהחזיר בו סתם, אבל אם חזר בו מחמת היוקר אין שומעין לו.

וכן פסק הרמ"א (שם סעיף ד).

בפתחי תשובה (סק"ד) הביא תשובת חוות יאיר (סימן קו) שהסתפק בפועל החזיר בו משום שרוצה לעבוד אצל אדם אחר, אם רשאי לחזור. ומסיק, שהיות שישנו הדין של 'כי לי בני ישראל עבדים', אין לפועל שום התחייבות, והרי הוא רשאי לחזור בו בכל מקרה, ותמה עליו הפתחי תשובה, שהרי דבריו סותרים לדברי ר"י הנ"ל.

הפתחי תשובה מביא, שיש מחלקים, שמה שאמר ר"י הוא רק שאם חזר מחמת היוקר, אין לו דין שידו על העליונה, אבל בכל גוונא רשאי לחזור.

ועיין עוד בפסק דין של הרב צבי יהודה בן יעקב¹ בנדון הקרוב לנדוננו, לגבי מלמד ששבועיים לפני תחילת שנת הלימודים, רוצה לעזוב את עבודתו כדי לעבוד אצל מעסיק אחר שישלם לו יותר, ושם באות ה דן בנדון דידן, וסוקר את שיטות הראשונים והאחרונים בשאלה זו², ומסקנתו:

ועיין בתעלומות לב (חלק ג, קונטרס הליקוטים חושן משפט סימן ל) דכיון שהדבר במחלוקת, המוציא מחבירו עליו הראיה, והפועל מוחזק בגופו, ואין לחייבו לעבוד אצל הראשון.

כאמור, לשאלה המשפטית הצרופה אין חשיבות לדיון זה, כיוון שיש סעיף מפורש שמאפשר לראובן לחזור בו, אבל יתכן ויש לו חשיבות מכיוון אחר, כפי שנבאר עוד לקמן.

¹ ראו כאן: <https://www.psakim.org/Psakim/File/1333>

² ביסוד הדברים, השאלה היא כיצד להבין את הדין של 'עבדי הם ולא עבדים לעבדים'. אפשרות אחת היא לומר, שכדי שהפועל לא יהיה עבד, התורה קבעה שאי אפשר לייצר מצב שבו הפועל לא יכול לחזור בו מעבודתו. ולפי זה, פשוט אין חיוב על הפועל להישאר בעבודתו, בלי קשר לסיבה שבגללה הפועל רוצה לחזור מעבודתו. אפשרות שניה היא על פי מה שכתב הפלפולא חריפתא (על הרא"ש, בבא מציעא פרק ו סימן ו, אות ז) בשאלה למה בדבר האבד אין הפועל יכול לחזור:

לאו דרשא גמורה היא, וחכמים הוא דתקנו להם חזרה והסמיכו על המקרא שאמר כי לי בני ישראל עבדים. ולפיכך אמרו ז"ל שיכולים לחזור לקיים מה שנאמר כי לי וגו'. ובדבר האבד, היה נראה להם שלא לתת להם יד שיחזרו הואיל ודבר האבד הוא. ולפי זה, אפשר לומר, שגם כשנתנו רשות לפועל לחזור, עשו זאת רק אם הוא מתכוון להישאר עצמאי, ולא אם הוא רוצה לעבור לבעל בית אחר, כשיטת ר"י.

ב. דין תרעומת כשהפועל חוזר בו

למרות שבמובן המשפטי, אין ביד המעסיק למנוע מראובן לעזוב את עבודתו, יש לדון בפן המוסרי, מכמה היבטים.

המשנה בתחילת פרק שישי של בבא מציעא (עה:) אומרת:

השוכר את האומנין והטעו זה את זה, אין להם זה על זה אלא תרעומת.

המתבאר מהגמרא והראשונים הוא, שכאן מדובר שהפועל או בעל הבית חזרו בהם קודם שהתחיל הפועל לעבוד, כך שעוד לא היה קניין של תחילת העבודה. ולמרות שכל אחד מהצדדים רשאי לחזור בו, יש לחברו 'תרעומת' עליו. מסתבר מאוד, שאף שהפועל רשאי לחזור בו אחרי תחילת המלאכה משום 'כי לי בני ישראל עבדים', לא השתנה הדין שיש כאן תרעומת, וכן כתב גם בפתחי חושן (שכירות יא, א).

מה משמעות ה'תרעומת'? נקודה זו עמומה מעט. הרב אורי סדן (דיני עבודה במדינת ישראל על פי ההלכה, כתר י, עמ' 275) כותב:

ההשלכה המעשית של התרעומת, הינה זכות הנפגע לספר לאחרים על העוול שנעשה לו, על מנת שהשומעים ילחצו על הפוגע לשנות את החלטתו ולעמוד בסיכומים המוקדמים.

ובהמשך, הוא מציע (על פי דבריו של הרב יעוזר אריאל, בספרו דיני בוררות עמ' קעג) שלתרעומת יש משמעות גם כשבית דין באים לעשות פשרה בין הצדדים, שאז משקללים גם את נושא התרעות בדמי הפשרה.

אולם, האם התרעומת גם אומרת, שאסור לכתחילה לפועל לחזור בו? הטור בתחילת סימן שלג כותב:

השוכר את הפועל, איזה מהם שבא לחזור, הפועל או בעל הבית, הרשות בידו. שיכול בעל הבית לומר לפועל: השכר עצמך במקום אחר. וגם הפועל אומר לבעל הבית צא ושכור לך פועל אחר. אלא שיש על החוזר תרעומות בשביל הטורח.

הפרישה (על אתר) מצביע על הפער בין תחילת דברי הטור לסופם: מחד, הפועל רשאי לחזור, ומצד שני, יש בכך תרעומת. והוא מוסיף, שמשמעות דברי הטור שהפועל רשאי לחזור היא שהדבר מותר לכתחילה, ואין בכך אפילו משום 'מחוסרי אמנה'.

לקמן נדון בנושא העיקרי שלנו, של מחוסרי אמנה, ולא כתבתי את דברי הפרישה אלא כדי להצביע על כך שעצם העובדה שיש לבעל הבית תרעומת על הפועל, אינה אומרת שלפועל היה אסור לעשות את מה שעשה. אלו שני דיונים נפרדים.

ג. דין מחוסרי אמנה

בגמרא בבבא מציעא (מט.) נחלקו רב ורבי יוחנן, מה הדין כאשר המוכר והקונה סיכמו למכור חפץ במחיר מסויים, ועדיין לא עשו קניין, ואפילו לא נתנת מעות. האם מותר להם לחזור בהם.

לדעת רבי יוחנן, שהלכה כמותו, יש בדברים משום 'מחוסרי אמנה'.

איתמר: דברים, רב אמר אין בהן משום מחוסרי אמנה. ורבי יוחנן אמר, יש בהם משום מחוסרי אמנה.

הגמרא מקשה על דברי רב מבריייתא:

רבי יוסי ברבי יהודה אומר, מה תלמוד לומר "הין צדק"? והלא הין בכלל איפה היה?
אלא לומר לך: שיהא הן שלך צדק, ולאן שלך צדק?
אמר אביי, ההוא שלא ידבר אחד בפה ואחד בלב.

ופירש רש"י:

שלא ידבר אחד בפה כו' - בשעה שהוא אומר הדבור לא יהא בדעתו לשנות, אבל אם נשתנה השער לאחר זמן והוא חוזר בו לפי שינוי השער, אין כאן חסרון אמנה.

מבואר מדברי רש"י, שלדעת רב, אם אדם חזר בו מקניין משום שנשתנה השער, כלומר המחיר של החפץ, אין בזה משום מחוסרי אמנה. וממילא, לדעת רבי יוחנן, גם במקרה כזה יש משום מחוסר אמנה.

אבל הרא"ש (בבא מציעא שם סימן יד) ובעל המאור (כט: מדפי הרי"ף) כותבים, שאם השתנה השער, אין בזה גם משום מחוסרי אמנה.

שתי הדעות מובאות ברמ"א (חו"מ רד, יא) והוא מסיק שהעיקר שגם בתרי תרעי יש משום מחוסרי אמנה. אבל בפת"ש (רו, סק"ה) הביא תשובת חת"ס (חו"מ קב; ועיין גם יו"ד רמו) שכתב שבתרי תרעי אין מחוסר אמנה. ולקמן נשוב לעניין זה.

ד. מחוסר אמנה בשכירות פועלים

בסוגיית הגמרא של מחוסר אמנה, מקשה הגמרא על שיטת רבי יוחנן:

תנאי היא. דתנן, מעשה ברבי יוחנן בן מתיא שאמר לבנו צא ושכור לנו פועלים. הלך ופסק להם מזונות. וכשבא אצל אביו אמר לו בני, אפילו אתה עושה להם כסעודת שלמה בשעתו לא יצאת ידי חובתך עמהם, שהן בני אברהם יצחק ויעקב. אלא, עד שלא יתחילו במלאכה צא ואמור להם על מנת שאין לכם עלי אלא פת וקטנית בלבד. ואי סלקא דעתך דברים יש בהן משום מחוסרי אמנה, היכי אמר ליה זיל הדר בך?

ומתוצת הגמרא:

שאני התם, דפועלים גופיהו לא סמכא דעתייהו. מאי טעמא? מידע ידעי דעל אבוה סמך.

אי הכי, אפילו התחילו במלאכה נמי?

התחילו במלאכה ודאי סמכי דעתייהו. אמרו, מימר אמר קמיה דאבוה, וניחא ליה.

מעצם קושיית הגמרא עולה, שבשכירות פועלים גם יש דין של מחוסרי אמנה, ולא רק בקניינים. אלא שיש לומר, שרק לבעל הבית נאמר דין מחוסר אמנה, ולא לפועל, שהלא התורה התירה לו לחזור בו, אפילו לאחר הקניין של תחילת המלאכה (ולדעת חלק מהפוסקים, אפילו אם עשו קניין על המלאכה רשאי הפועל לחזור בו), אם כן איך נאמר שהתורה התירה לו לחזור, ובד בבד, אסור לו לחזור משום מחוסר אמנה?

אמנם, בפשטות, הפוסקים אינם כותבים כן. הסמ"ע (שלג, סק"א) כותב שדין מחוסר אמנה שייך גם בפועל. ומה שכתב הטור שרשאי לחזור, היינו כשיש שינוי שער, והטור לשיטתו שאין מחוסרי אמנה בנשתנה השער, וממילא, לרמ"א שמחמיר וכותב שאין לחזור גם כשנשתנה השער משום מחוסרי אמנה, הוא הדין גם לפועל. וכן כתב גם ערוך השולחן (שלג, א³), וכן כתבו עוד פוסקים רבים.

בפסק הדין של הרב צבי יהודה בן יעקב שהוזכר לעיל (אות ב) מביא דיון בדברי הרא"ש. הרא"ש בתשובה (כלל קב אות י) דן במי שהיתה אשתו מעוברת, והבטיח לחברו שיהיה המוהל, וכעת רוצה לשנות, שאחר יהיה המוהל. הרא"ש דן בגדרי קניין בדבר שלא בא לעולם ובדבר שאין בו ממש, ומסיים:

ואפילו מחוסר אמנה אין כאן. דאפילו למאן דאמר דברים יש בהם משום מחוסר אמנה, הני מילי בדבר שישנו בעולם ודבר שיש בו ממש, שאלו הקנה לו היה קונה קנין גמור כך בדברים שיש בהם משום מחוסרי אמנה. אבל בדבר דלא שייך ביה קנין אין בו משום מחוסר אמנה.

ומאידך, הגמרא בבבא בתרא (טו): אומרת:

אמר רב יהודה, האי מאן דמזבן ארעא לחבריה... אמר ליה: "ארעא ודיקלי", חזינן:

אי אית ליה דיקלי יהיב ליה תרי דיקלי, ואי לית ליה, זבין ליה תרי דיקלי

כלומר, שאם אין למוכר דקלים, הוא צריך לקנות דקלים כדי למכור לקונה. וכתבו הרשב"ם והרא"ש, שהסיבה שצריך דקלים כדי למכור לו, היא כדי שיעמוד בדיבורו. וברשב"ם כתב שהוא משום מחוסר אמנה.

ויש להקשות: הלא מדובר בדבר שלא בא לעולם, שהרי למוכר אין דקלים, ומדוע יש בזה מחוסר אמנה לדעת הרא"ש?

ולאחר שנושא ונותן בדבר, מתרץ הרב צבי יהודה בן יעקב:

דיש כאן שני דינים: יש מחוסרי אמנה, שרוח חכמים אינה נוחה ממי שמחוסר אמנה, ויש התנהגות אנושית ומוסרית של אדם לעמוד בדבורו, גם אם אין עליו שוט של קנין או נזיפה מחכמים... ולאחר מכן מצאתי חילוק זה בתשובת פרי יצחק לגר"י בלאזער (חלק ב סימן מז סוף ד"ה אולם), שכתב לישב בסתירת דברי הרא"ש...: "דמה שכתב הרא"ש (בבבא בתרא) כדי לעמוד בדיבורו, אין זה משום מחוסר אמנה, דמחוסר אמנה מן הדין אסור לחזור ומותר לקרותו רשע... אולם מה שכתב הרא"ש (בבבא בתרא) כדי לעמוד בדיבורו הוא דליקו בהימנותיה. ובאמת נראה דהא דמצינו בגמרא ניחא ליה דליקו בהימנותיה, אין הפירוש בכל מקום משום מחוסר אמנה, אלא דכל אדם רוצה לעמוד בדבורו, וכן ראוי לכל איש... אבל באמת גם גבי דקלי ליכא משום מחוסר אמנה.

³ וחזר על הדברים גם בהמשך הסימן סעיף טו.

ולפי זה יש לומר, דגם בפועל, אף שאין בזה משום מחוסר אמנה... מכל מקום, ראוי לו לעמוד בדבורו, לא מצד ציווי חכמים, אלא ממידת יושר האדם, וכדברי קהלת (ז,כט): "אשר עשה האלהים את האדם ישר, והמה בקשו חשבנות רבים". שאדם בעצם יצירתו הוא ישר, וכך יש לו ללכת, אף שאין בזה דין של מחוסרי אמנה שיוכל לקראתו עברין.

אמנם, גם הוא מסכים שרבים מהאחרונים כתבו שיש בפועלים משום מחוסרי אמנה, ומעיר שאולי יש לדחוק בדבריהם, שהכוונה היא רק לחובה הכללית לעמוד במידת היושר, ולא לדין מחוסר אמנה הגמור:

אמנם יש אחרונים שכתבו שאף מחוסר אמנה יש בזה, וכמבואר לעיל בחתם סופר, חקרי לב, אחיעזר. ועדיין יש לפרש כוונתם שאין זה ממש גדר של מחוסר אמנה, אלא חיוב מוסרי לעמוד בדיבורו, וכמו ניחא ליה דליקו בהימנותיה...

ה. שינוי שער ושינוי מצב

כאמור לעיל, נחלקו הראשונים אם כשנשתנה המחיר של החפץ יש מחוסר אמנה, ואף נחלקו הדעות כיצד לפסוק. לא מעט אחרונים נקטו שניתן להקל. כך כותב החתם סופר (שו"ת, חו"מ קב) וכך כתב בערוך השולחן (חו"מ רד, סעיף ח) ושבט הלוי (ד, סימן רו) ועוד. בשבט הלוי שם הוסיף, שאם מדובר בשינוי שער גדול מאוד, מסתבר שגם המחמירים בשינוי שער, יודו שאין דין מחוסר אמנה.

מצד שני, בשבט הלוי (ז, רלו) הביא תשובה של בנו, ושם (אות ד) דן במי שרוצה לחזור מחמת שמוצא קונה אחר, שמוכן לשלם יותר. והוא מחלק, שבנשתנה השער, אם ימכור בשער הישן, הרי מפסיד, ולכן יש צד לומר שאין בזה מחוסר אמנה. אבל כשמוצא קונה אחר הרוצה לקנות יותר ברווח, כאן זה רק מניעת רווח, ולכן לדעתו לכולי עלמא יהיה בזה מחוסר אמנה. כך כותב גם הרב צבי יהודה בן יעקב (בפסק הדין שהוזכר לעיל, סוף אות ג):

ולכאורה יש לחלק בין נדון דידן לתרי תרעי, דבתרי תרעי שהשתנה השער הרי הוא אנוס, שאמר למכור בזול דבר שהוא כעת השתנה השער והוא ביוקר, והרי הוא אנוס, ולכן אין בזה מחוסר אמנה, כיון שחוזר מחמת אונס. אבל בנדון דידן לא השתנה השער אלא שהציעו לו הצעת עבודה טובה יותר, ולכאורה תמיד שייך שיציעו לו הצעה טובה יותר, וקשה לומר שהוא כאנוס ודמי לתרי תרעי, וצ"ע.

מדברי כל הפוסקים הנ"ל מתברר, שכל נושא שינוי השער קשור להבדל במחירים. אבל אם יש שינוי אחר, שינוי רציני יותר בטבע העיסקה, יש לומר שבזה לכולי עלמא לא יהיה דין מחוסר אמנה.

כך מתבאר מדברי ערוך השולחן (חו"מ שלג, א) שכתב:

ויש מי שאומר שדין חזרה זו כדין חזרת מקח בדברים שבסימן ר"ד שהחוזר בו אין רוח חכמים נוחה הימנו והוא ממחוסרי אמנה ולמי שסובר שם דאפילו כשנשתנה

המקח מקרי מחוסר אמנה, הכי נמי כן הוא אפילו נשתנו מקחי הפועלים נקרא מחוסר אמנה החוזר בו [סמ"ע].

מיהו אם הבעל הבית לא הוצרך להמלאכה לפי מה שנתחדש אחר כך בעסקיו, או שנתוודע לו שאין פועלים אלו עוסקין בהמלאכה כראוי נראה דאין להפועל עליו תרעומות ואינו נקרא מחוסר אמנה. וכן אם חזרו הפועלים מחמת איזה התחדשות שנתהוה אצלם אין להבעל הבית עליו תרעומות ואינו מחוסר אמנה.

הרי לן, שאם בעל הבית או הפועלים חוזרים מחמת "התחדשות דבר שנתהוה", זה גרע מתרי תרעי, ולכולי עלמא אין בזה משום מחוסר אמנה. בפשטות, כך יש להבין גם את דברי קצות החושן (שלג, א) בשם השטמ"ק, שכל שחוזר מחמת טענה רבה, אין בזה משום מחוסר אמנה. ולכן, אילו היה רק הבדל במשכורת בין שתי העבודות, וכמו בנדון של הרב צבי יהודה בן יעקב, היה מקום לומר שיש בזה משום מחוסר אמנה, שהרי זה רק מניעת רווח. אבל כיוון שיש כאן שאלה גדולה יותר, של היכולת לעבוד בעבודה לאורך זמן, במקום עבודה על פרוייקט מוגבל בזמן, מסתבר שזה לא פחות מתרי תרעי, ואולי אף קל מכך.

ו. סמיכות דעת בעבודה בהיי-טק

לעיל הזכרנו את מה שכתבה הגמרא, מדוע אין להוכיח שאין דין מחוסר אמנה, מהמשנה של רבי יוחנן בן מתיא:

שאני התם, דפועלים גופייהו לא סמכא דעתייהו. מאי טעמא? מידע ידעי דעל אבוה סמך.

אי הכי, אפילו התחילו במלאכה נמי?

התחילו במלאכה ודאי סמכי דעתייהו. אמרו, מימר אמר קמיה דאבוה, וניחא ליה.

הרי שכאשר הפועלים אינם סומכים על דברי הבן, משום שיודעים שעיקר העיסקה אמורה להיסגר עם האב, אין בזה משום מחוסר אמנה. לאור זאת, יש מקום לומר, שכיוון שתחום העבודה בהיי-טק מבוסס על תנועה רבה של העובדים. מאוד מקובל להתפטר וללכת לעבוד בעבודה אחרת אולי אין בזה מחוסר אמנה כלל, כי זה טבעו של התחום הזה.

ז. העולה מדברינו

כלל העולה מדברינו: ראשית, לא ברור אם דין מחוסר אמנה בשכירות פועלים הוא כמו במקח וממכר. יתכן שהוא קל יותר, והוא רק משום מידת היושר, לעמוד בדיבורו, ולא שניתן לקרותו עברייני.

גם אם היה דין מחוסר אמנה גמור, יש כאן לכל הפחות תרי תרעי, ואולי גם טוב מכך, שכן מדובר בעיסקה שונה בטבעה. ובפרט, שהוא תחום שבו הניידות של העובדים רבה יותר, ולכן יש מקום לומר שלא סמכה דעתייהו.